

Politeja

Nr 6(87), 2023, s. 45-68

<https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.87.03>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Ryszard ŻELICHOWSKI

Instytut Studiów Politycznych PAN

rzeli@isppan.waw.pl

KRÓLESTWO NIDERLANDÓW – TRUDNE „PRZEPRASZAM” ZA PRZESZŁOŚĆ KOLONIALNĄ

ABSTRACT The Kingdom of the Netherlands – Difficult “I Am Sorry” for the Colonial Past

On 19 December 2022, Mark Rutte, as the first Prime Minister of the Kingdom of the Netherlands, officially apologized for the harm suffered by the descendants of slaves brought to work in colonies in the Caribbean, Suriname, Asia and the European Netherlands. The Prime Minister announced state celebrations on the occasion of the 150th anniversary of the abolition of slavery in the Kingdom's colonies on 1 July 2023. The slave trade brought great profits. After World War II, only Suriname and the Netherlands Antilles remained within the colonial empire of the Netherlands (New Dutch Guinea was a dependent territory until 1962). As a result of the political reforms of 2010, the Netherlands Antilles were dissolved. Currently, the Kingdom of the Netherlands consist of four autonomous countries and special (overseas) municipalities that are part of the European Netherlands. The decision to apologize for the Kingdom's colonial past will not end deep-seated disputes. In 2021, a report was issued stating that slavery was a crime against the population and calling for the creation of a Kingdom fund for the families of people affected by slavery. Its adoption will have far-reaching effects on Dutch society.

Keywords: slavery, colonies, abolition, Netherlands Antilles, Suriname, Kingdom of the Netherlands

Słowa kluczowe: niewolnictwo, kolonie, abolicja, Antyle Holenderskie, Surinam, Królestwo Niderlandów

HISTORYCZNE SŁOWA

19 grudnia 2022 roku Mark Rutte, premier rządu Królestwa Niderlandów, wygłosił historyczne przemówienie, w którym odniósł się do przeszłości kolonialnej swojego państwa. Tym razem nie poruszał kwestii gospodarczych czy społecznych, które w przypadku terytoriów zamorskich Królestwa zwykle dominowały w dyskursie publicznym. Skoncentrował się na krytyce polityki prowadzonej przez Niderlandy wobec swoich dawnych kolonii. Z ust tego wytrawnego polityka padły długo oczekiwane słowa przeprosin. Miały one głęboki psychologiczny wydźwięk i symboliczną oprawę. W scenerii Archiwum Narodowego w Hadze, w obecności przedstawicieli potomków dawnych niewolników, premier powiedział: *Today I apologize. Awe mi ta pidi diskulpa. Tide mi wani taki pardon*¹. Słowa „dzisiaj przepraszam”, wypowiedziane w języku angielskim, papiamentu oraz surinamskim, skierował do potomków niewolników, sprowadzonych do pracy w koloniach w regionie Morza Karaibskiego, w Surinamie, Azji oraz europejskich Niderlandach². Była to radykalna zmiana postawy premiera – jeszcze rok wcześniej nie chciał o tym słyszeć i wychodził z założenia, że przeprosiny nie tylko nie pomogą debacie społecznej, lecz doprowadzą do jeszcze większej jej polaryzacji³.

Jak do tego doszło i jakie ma to skutki dla relacji społecznych wewnątrz Królestwa Niderlandów – to pytania postawione w niniejszym artykule. Aby na nie odpowiedzieć, trzeba przypomnieć kolonialną przeszłość Niderlandów⁴, której najbardziej bolesną częścią było niewolnictwo, oraz przeanalizować drogę do przełomu w postaci oficjalnych przeprosin wystosowanych do potomków niewolników przez władze państwa i monarchę. Autor stawia pytanie o skutki tych działań także dla polityki zagranicznej

¹ *De speech van Mark Rutte, met toelichtingen*, NRC, 19 XII 2022, [online] <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/12/19/de-speech-van-mark-rutte-met-toelichtingen-a4151971>, 9 I 2023.

² W Królestwie Niderlandów urzędowymi językami są: niderlandzki, fryzyjski, angielski oraz papiamentu. Papiamentu (papiamentu) jest zaliczany do grupy języków kreolskich, stanowiących mieszaną języków etnicznych europejskich kolonistów (głównie angielskiego, francuskiego, portugalskiego, hiszpańskiego i niderlandzkiego), z dużym dodatkiem elementów przejętych z języków ludności tubylczej, i jest w powszechnym użyciu na wyspach Aruba, Bonaire, Curaçao oraz Saba.

³ *Advies: Nederland moet excuses maken voor slavernij en herstel regelen*, „De Volkskrant” 2021, 1 VII, [online] <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/advies-nederland-moet-excuses-maken-voor-slavernij-en-herstel-regelen~b2654278/>, 9 I 2023.

⁴ W artykule będę się posługiwał nazwą „Królestwo Holandii” (w skrócie: Holandia). Dla ścisłości pragnę przypomnieć, że Królestwo Holandii istniało tylko w latach 1806-1810 i zostało utworzone przez Napoleona Bonaparte dla jego brata Ludwika. Przyjęta w polskim piśmiennictwie nazwa „Królestwo Holandii” dotyczy dziejów Niderlandów w latach 1815-1996. Po tym okresie powinniśmy się posługiwać nazwami „Królestwo Niderlandów” i „Niderlandy”, bowiem Holandia to 2 z 12 prowincji tego Królestwa. Informacja na ten temat udzielona przez Poradnię Językową Wydawnictwa Naukowego PWN nie jest precyzyjna i nie rozwiewa wątpliwości (*Holandia czy Niderlandy*, [online] <http://poradnia.pwn.pl/lista.php?id=1831>). O prawidłowej nazwie tego państwa zob. T. Orłowski, *Protokół dyplomatyczny. Ceremoniał & etykieta*, Warszawa 2010, s. 149. Na temat języka zob. O. Vandeputte, *Niderlandzki. Język dwudziestu milionów Holendrów i Flamandów*, przeł. i oprac. J. Koch, Rekkem 1995.

Królestwa Niderlandów, zwłaszcza w odniesieniu do obszarów wchodzących w przeszłości w skład holenderskiego imperium kolonialnego, obecnie państw niepodległych. W artykule przeanalizowano wpływ procesów dekolonizacyjnych na dobrostan pokoleń niewolników i emigrantów przybyłych do metropolii z kolonii oraz stopień ich integracji i oczekiwań kompensacyjnych zarówno w aspekcie godnościowym, jak i materialnym. Celem artykułu jest także pokazanie przemian ustrojowych, jaką przeżyły Niderlandy od Republiki Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów do Królestwa Niderlandów Nowego Stylu, oraz ukazanie ewolucji doktryny stosowanej w polityce wewnętrznej do posiadanych terytoriów zamorskich i zamieszkujących je ludów. Państwo kolonialne *à la hollandaise*, wspólnoty wymaginowane i polityka etyczna Królestwa Nowego Stylu oraz reformy kolonialne po II wojnie światowej – to problematyka zaprezentowana w poniższym tekście. Odpowiedź na postawione pytania badawcze znajduje się w podsumowaniu zatytułowanym *Niewolnictwo – ból fantomowy*.

Nie jest celem autora dokonanie analizy porównawczej podobnych procesów zachodzących np. w Królestwie Belgii, Republice Francuskiej czy Republice Federalnej Niemiec, choć byłoby to interesujące poznawczo. To temat na oddzielne, obszernie opracowanie. Kilka najistotniejszych odniesień do tego problemu zamieszczono w końcowej części artykułu. Poniższy tekst to studium przypadku, na tyle interesującego, że warto poświęcić mu oddzielną uwagę⁵. Przy pisaniu artykułu posłużono się metodami klasycznymi dla historii i politologii, uzupełnionymi metodami behawioralną i empiryczną.

*

Droga Niderlandów do słów wypowiedzianych w grudniu 2022 roku była wyboista. Pierwsze kroki w tym kierunku postawił w 2001 roku minister Roger van Boxtel⁶ podczas przemówienia na szczycie ONZ poświęconego rasizmowi w Republice Południowej Afryki⁷. W imieniu rządu Niderlandów wyraził wówczas „głęboki żal” z powodu przeszłego udziału tego państwa w procederze handlu niewolnikami i ich eksploatacji.

Z upamiętnieniem kolonialnej przeszłości w przestrzeni publicznej również były kłopoty. W 2000 roku lokalne stowarzyszenia surinamskie i antylskie utworzyły Narodową Platformę ds. Przeszłości Niewolnictwa (nid. Landelijk Platform Slavernijverleden, LPS). Jej przewodniczący złożył do Drugiej Izby Stanów Generalnych (parlamentu) petycję w sprawie budowy pomnika, który oddałby cześć ofiarom niewolnictwa.

⁵ Autor od kilku dekad zajmuje się państwami niderlandzkiego obszaru językowego. Część zagadnień poruszanych w poniższym tekście została szczegółowo opracowana w szeregu monografii i artykułów, dlatego dla uproszczenia narracji wiele wątków pobocznych odsyła do istniejących prac autora tekstu.

⁶ Roger Henri Ludovic Maria van Boxtel (ur. 1954) – polityk, działacz partii Demokraci 66 (D'66), poseł do Drugiej i Pierwszej Izby parlamentu, w latach 1998-2002 minister (2000-2002 – spraw wewnętrznych), odpowiadający w rządzie także za politykę względem mniejszości.

⁷ *Światowa Konferencja Przeciw Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Pochodnym Formom Nietolerancji w Durbanie (Republika Południowej Afryki)*, 31 VIII-7 IX 2001, [online] https://www.unic.un.org/pl/durban/deklaracja_program.php, 9 I 2023.

Pomysł wsparli politycy partii demokratycznej D'66 i Partii Pracy (nid. Partij van de Arbeid, PvdA). W ogłoszonym konkursie zwyciężył znany surinamski artysta Erwin de Vries⁸. Na miejsce postawienia monumentu wybrano park Oosterpark w Amsterdamie.

W kwietniu 2002 roku, na kilka miesięcy przed odsłonięciem pomnika, następcą tronu Wilhelm-Aleksander⁹ z małżonką księżniczką Maksymą¹⁰ złożyli oficjalną wizytę w Republice Ghany z okazji obchodów 300-lecia wzajemnych kontaktów. W przemówieniu wygłoszonym przez księcia w forcie Elmina, dawnym holenderskim centrum handlu niewolnikami, znalazły się takie słowa:

Wielu Afrykanów zostało wysłanych do obu Ameryk i czekało ich ponure niewolnictwo. Teraz z wyrzutami sumienia spoglądamy wstecz na ten mroczny okres stosunków międzyludzkich i wspominamy ofiary tego nieludzkiego handlu [...]. Przez większość czasu, kiedy Holendrzy przebywali w Ghanie, stosunki te były naznaczone handlem niewolnikami¹¹.

Wilhelm-Aleksander nie sformułował wówczas wyraźnych oskarżeń pod jakimkolwiek adresem.

Już w kolejnym miesiącu atmosfera polityczna w Królestwie Niderlandów uległa dramatycznej zmianie. Zabójstwo Pima Fortuyna¹² spowodowało powstanie nowego, centroprawicowego rządu, który miał inny stosunek do monumentu. Uroczystości nie odwołano, ale ze względów bezpieczeństwa wybrano wariant, w którym dostęp do niego otrzymała jedynie grupa zaproszonych osób. Jak donosiła prasa:

W poniedziałek, 1 lipca, w obecności królowej Beatrix i różnych dygnitarzy z Holandii i zagranicy, w tym odchodzącego premiera Koka, w amsterdamskim Oosterpark odsłonięto Narodowy Pomnik Przeszłości Niewolnictwa. 12-metrowa i 4-metrowa rzeźba autorstwa Surinamczyka Erwina de Vriesa ma stanowić trwałe przypomnienie „czarnych kart” holenderskiej historii¹³.

W powszechnym odczuciu potomków niewolników pomnik nie uzyskał takiej rangi, jakiej pragnęli, i traktowany był jako upamiętnienie lokalne¹⁴, przyczynił się jednak

⁸ Erwin de Vries (1929-2018) – surinamski artysta malarz i rzeźbiarz.

⁹ Willem-Alexander Claus George Ferdinand (ur. 27 IV 1967 w Utrechcie) – król Niderlandów od 30 kwietnia 2013 roku.

¹⁰ Máxima Zorreguieta Cerruti (ur. 17 V 1971 w Buenos Aires) – argentyńska ekonomistka, od 30 kwietnia 2013 roku królowa Niderlandów jako żona króla Wilhelma-Aleksandra.

¹¹ *Kroonprins: „Ik ben gek op Afrika”*, NRC, 18 IV 2002; *Summiere veroordeling slavernij door kroonprins*, Zeeburg Nieuws, 15 IV 2002, [online] <https://web.archive.org/web/20091215031450/http://www.zeeburgnieuws.nl/integratie/slavernij.html>, 9 I 2023.

¹² Wilhelmus Simon Petrus „Pim” Fortuijn/Fortuyn (1948-2002) – antymigrancki polityk niderlandzki, przewodniczący Listy Pima Fortuyna (LPF), zamordowany 6 maja 2002 roku przez aktywistę środowiskowego.

¹³ *Rumoerige onthulling Nationaal Monument Slavernijverleden*, Zeeburg Nieuws, 2 VII 2002, [online] <https://web.archive.org/web/20091215031450/http://www.zeeburgnieuws.nl/integratie/slavernij.html>, 9 I 2023.

¹⁴ W rzeczywistości Amsterdam ma już pomnik niewolnictwa, a właściwie głaz pamiątkowy. Od 1999 roku stoi on na rogu Surinameplein, miejsca, w którym co roku 30 czerwca – podobnie jak 4 maja – upamiętniane są ofiary holenderskiego niewolnictwa.

do znacznego ożywienia zainteresowania kolonialną przeszłością Niderlandów. Nie bez znaczenia był fakt zbliżania się okrągłej rocznicy zniesienia niewolnictwa w koloniach i rozbudzone oczekiwania wobec powołanego do życia 1 lipca 2020 roku Kolegium Doradczego ds. Dialogu na temat Przeszłości Niewolnictwa (nid. Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, ADS). Wśród jego zadań było m.in. udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy handel niewolnikami kwalifikuje się do kategorii przestępstw określanych jako zbrodnie przeciwko ludzkości¹⁵. 26 lipca 2021 roku ADS przedstawiło Drugiej Izbie parlamentu obszerny raport; wnioski z tego dokumentu znajdują się w końcowej części artykułu.

150 CZY 160 LAT TEMU?

Premier Rutte w historycznym przemówieniu z grudnia 2022 roku wspomniał o uroczystych obchodach 150. rocznicy zniesienia niewolnictwa w koloniach Królestwa z udziałem króla Wilhelma-Aleksandra, zaplanowanych na 1 lipca 2023 roku. Tymczasem pierwsze oficjalne obchody tej rocznicy odbyły się w Amsterdamie 1 lipca 2013 roku, a zatem dekadę wcześniej. W mediach pojawiły się dwie wersje rocznicy.

Skąd ta różnica? Najkrócej mówiąc, abolicja była procesem, który następował etapami. W 1814 roku zakazany został handel niewolnikami, w 1860 roku zniesiono niewolnictwo w Holenderskich Indiach Wschodnich, a z dniem 1 lipca 1863 roku – w ówczesnych koloniach, Surinamie i Antylach Holenderskich. Królestwo Niderlandów było jednym z ostatnich państw kolonialnych, w których ogłoszono taką decyzję¹⁶. Była ona bliska realizacji już w połowie XIX wieku, ale upłynęło wiele lat, zanim zainteresowane strony zgodziły się na wysokość odszkodowania za utratę „własności”¹⁷.

Jednakże dekret królewski z 1863 roku czynił tu pewien wyjątek: niewolnicy na plantacjach w Surinamie mieli pozostawać pod nadzorem państwa przez kolejne 10 lat¹⁸. Oznaczało to, że choć otrzymywali zapłatę za swoją pracę, byli zmuszeni kontynuować

¹⁵ A. de Kom, *Ketenen van het verleden (met bijlagen)*, Amsterdam 2021, [online] https://open.overheid.nl/repository/ronl-27c6068b-1705-49b1-b125-643b8905fd13/1/pdf/Ketenen_van_het_verleden_met_bijlagen_-web-26_juli.pdf, 9 I 2023.

¹⁶ Wielka Brytania: 1833, Francja: 1848. J.M. van Winter, *De openbare mening in Nederland over de afschaffing der slavernij*, „De West-Indische Gids” 1952, s. 61.

¹⁷ *Wet afschaffing slavernij (1863)*, „Historiek” 2017, 12 XII, [online] https://www.jstor.org/stable/41848796?seq=1#metadata_info_tab_contents, 9 I 2023. *Pierwszego lipca 1863 r. z jarzma niewoli wyzwolono około 45 tys. osób: z Antyli Holenderskich 11,7 tys. i z Surinamu 32,9 tys. Na Arubie uzyskało wolność 480 niewolników, na Bonaire – 758, na Curaçao – 6751, na Sint Maarten – 1878 oraz na Sabie – 710*; M.F. Gawrycki, *Historia Małych Antyli*, Warszawa 2019, s. 289. W Surinamie za uwolnionego niewolnika jego właścicielowi płacono 300 guldenów, na Curaçao, Bonaire, Arubie i Sint Eustatius – 250 guldenów, na Sabie – 200 guldenów, na Sint Maarten – 150 guldenów. Zob. P.D. Gomes, *Afschaffing van de slavernij? In Suriname ging het nog tien jaar voort*, „De Correspondent” 2017, 30 X, [online] <https://decorrespondent.nl/7530/afschaffing-van-de-slavernij-in-suriname-ging-het-nog-tien-jaar-voort/2939316396390-e0e5cdf0>, 9 I 2023.

¹⁸ P.D. Gomes, *Afschaffing van de slavernij?...*

ją do 1873 roku¹⁹. Uzasadnione jest zatem pytanie: czy nadzór państwa był nadal formą niewolnictwa? *Być może nie tak jak przed 1863 rokiem, ponieważ niewolnikom pozwolono zmieniać plantacje, a także wykorzystywali [tę sytuację] do negocjowania swoich zarobków. Ale z pewnością nie była to wolność* – twierdzi największy znawca tej tematyki, profesor historii kolonialnej i postkolonialnej Gert Oostindie²⁰.

Zasada 10 lat dotyczyła tylko Surinamu, pozostali niewolnicy na wyspach karaibskich byli wolni już w 1863 roku. Dyrektor Narodowego Instytutu ds. Przeszłości i Dziedzictwa Niewolnictwa (nid. Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis, NiNsee) Urwin Vyent prawdziwy koniec niewolnictwa wiąże z 1873 rokiem²¹. Pozostaje zatem stwierdzić, że każda strona ma argumenty na obronę swojego punktu widzenia. Dekret króla Wilhelma III zniósł niewolnictwo 1 lipca 1863 roku. To fakt prawny i polityczny. Dla Surinamu, dzisiaj niezależnej republiki, liczy się jednak stan faktyczny, a zatem rok 1873.

OD CESARSTWA DO REPUBLIKI

O ile sprawa rocznicy jest w miarę łatwa do wyjaśnienia, o tyle liczba osób dotkniętych niewolnictwem oraz to, co składało się na Królestwo Niderlandów w procesie dzięciowym, to już skomplikowana kwestia. Jak mówił premier Rutte:

Do 1814 roku ponad 600 tys. zniewolonych afrykańskich kobiet, mężczyzn i dzieci zostało wysłanych na kontynent amerykański w przerażających warunkach przez holenderskich handlarzy niewolników. Większość do Surinamu, ale także do Curaçao, Sint Eustatius i innych miejsc. Odebrano ich rodzinom, odczuwano, wywieziono i potraktowano jak bydło. Często działo się tak pod zwierzchnictwem rządu Kompanii Zachodnioindyjskiej. W Azji od 660 tys. do ponad 1 mln ludzi – nawet dokładnie nie znamy ich liczby – zostało przemyconych na obszarach znajdujących się pod zwierzchnictwem Holenderskiej [Zjednoczonej] Kompanii Wschodnioindyjskiej²².

Dyskusja na temat prawdziwości cytowanych liczb wymagałaby oddzielnego tekstu, niemniej konieczne w tym miejscu jest skrótowne zarysowanie procesu tworzenia się imperium kolonialnego Niderlandów, jego ewolucji i miejsca mieszkańców w systemie politycznym współczesnego Królestwa Niderlandów.

Germańskie plemiona, które ok. VIII i IX wieku rozwijały osadnictwo w delcie Skaldy, Mozy i Renu, przez kolejne stulecia były samodzielnymi hrabstwami oraz księstwami i lennami króla Francji bądź cesarza Niemiec. W wyniku skomplikowanego procesu dziedziczenia bogate miasta i ziemie niderlandzkie znalazły się pod władzą

¹⁹ *1863 of 1873? Wanneer werd de slavernij nou (echt) afgeschaft?*, NOS, 3 VII 2020, [online] <https://nos.nl/collectie/13918/artikel/2339475-1863-of-1873-wanneer-werd-de-slavernij-nou-echt-afgeschaft>, 9 I 2023.

²⁰ *Kabinet onderzoekt wet over slavernijverleden*, NOS, 30 VI 2020, [online] <https://nos.nl/artikel/2339037-kabinet-onderzoekt-wet-over-slavernijverleden>, 9 I 2023.

²¹ Tamże.

²² *De speech van Mark Rutte...*

Habsburgów (1482-1566). Szczęśliwym zbiegiem okoliczności jeden z najwybitniejszych członków tego rodu, Karol V²³, urodził się w Gandawie, sercu obecnej Flandrii, i posługiwał się ówczesną formą języka niderlandzkiego. Jako cesarz niemiecki i król hiszpański dokonał zjednoczenia Niderlandów. W ten sposób w połowie XVI wieku zarysował się kształt tych ziem, noszących odtąd nazwę Siedemnastu Zjednoczonych Prowincji²⁴ „Imperium, w którym nigdy nie zachodzi słońce”, jak nazywano XVI-wieczną Hiszpanię rządzoną przez Karola V, przeżywało wówczas szczyt potęgi. Obejmowało wówczas, oprócz Półwyspu Iberyjskiego, południową część Półwyspu Apenińskiego, Austrię i Niderlandy oraz liczne rozległe terytorialnie kolonie w obu Amerykach.

Idee reformacji, które dotarły do Europy z państw niemieckich i Szwajcarii, znajdowały wielu zwolenników w Niderlandach, głównie w największych miastach portowych – Antwerpii i Amsterdamie. Wraz z abdykacją Karola V w 1556 roku Niderlandy przeszły na jego jedynego syna, Filipa II (1527-1598), króla Hiszpanii. Nie tylko nie rozumiał on swoistości Niderlandów, lecz także był zwolennikiem absolutyzmu na modłę hiszpańską. W 1568 roku rozpoczęła się trwająca 80 lat wojna między Królestwem Hiszpanii a zbuntowanymi prowincjami niderlandzkimi. W 1579 roku ziemie niderlandzkie podzieliły się na dwa obozy polityczne, które utworzyły przeciwstawne sobie unie – w Atrechcie (fr. Arras), gromadzące zwolenników katolickiego hiszpańskiego monarchy Filipa II, i w Utrechcie, gdzie zebrali się zwolennicy Wilhelma Orańskiego²⁵. Dziesięć prowincji, które pozostały wierne królowi Hiszpanii, nazwano Niderlandami Hiszpańskimi lub Niderlandami Południowymi (zajmowały obszar odpowiadający w zarysach obecnemu Królestwu Belgii). Pozostałe siedem utworzyło kupiecką Republikę Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów²⁶, w której władzę sprawowały Stany Generalne oraz powoływany przez nie namiestnik (nid. *stadhouder*).

Niezwykłe intratny handel przyprawami w Indiach Wschodnich w latach 1498-1595 był monopolem Portugalczyków, przyznanym im przez papieża Aleksandra VI²⁷. Podział sfer wpływów w Nowym Świecie²⁸ miał zapobiegać wojnie o tereny odkryte

²³ Karol V Habsburg (nid. Karel V lub Karel van Luxemburg, niem. Karl V, hiszp. Carlos I, franc. Charles Quint, 1500-1558) – najstarszy syn Filipa I i Joanny Szalonej. Król Hiszpanii jako Karol I (1516-1556), cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego (1519-1556).

²⁴ R. Żelichowski, *Flandria*, Warszawa 2018, s. 39.

²⁵ Wilhelm I Orański (nid. Willem van Oranje, przyd. Willem de Zwijger; w literaturze polskiej przyd. Milczek; 1533-1584) – hrabia Nassau-Dillenburg, książę Oranii, stadhouder prowincji Holandii, Zelandii i Utrechtu. Bohater narodowy, „ojciec narodu”, upamiętniony w hymnie Królestwa Niderlandów Wilhelmus van Nassouwe.

²⁶ W literaturze często występuje jako Republika Zjednoczonych Prowincji, choć w rzeczywistości jej pełna nazwa brzmiała Republika Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów (nid. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden).

²⁷ W traktacie z Tordesillas podpisanym 7 czerwca 1494 roku przez królów Portugalii i Hiszpanii. Aleksander VI (łac. Alexander VI, hiszp. Rodrigo de Borja y Borja, wł. Rodrigo Borgia; 1431-1503) – papież w latach 1492-1503.

²⁸ Nowy Świat – określenie wprowadzone w okresie wielkich odkryć geograficznych dla nowo odkrytych lądów: Ameryki oraz Australii i Oceanii. Znane Europejczykom od starożytności kontynenty Europy, Azji i Afryki zaczęto określać mianem Starego Świata.

przez Kolumba w Ameryce. Wprawdzie dokumenty papieskie nie nadawały wystarczających tytułów prawnych do terytoriów, ale stanowiły legalizację *ex post* zastanego stanu faktycznego albo *ex ante* sankcjonowały przyszłą okupację. Najważniejszym ich celem było zapewnienie ewangelizacji mieszkańców nowo odkrytych ziem. Jak pisał Jan Rudnicki: *Interpretacja ostrożniejsza każe raczej sądzić, że uznanie przez papieża tytułu królów Portugalii i Hiszpanii do nowo odkrytych ziem było jedynie środkiem do celu, jakim była ewangelizacja, a nie celem samym w sobie*²⁹.

W XVI wieku wykształciła się praktyka uznawania odkrycia nieznanego dotąd lądu za wystarczający tytuł prawny do „ziemi niczyjej” (czyli niezajętej jeszcze przez inne europejskie państwo), dominująca aż do XVIII wieku³⁰. Wybitny niderlandzki filozof Hugo Grocjusz³¹ w traktacie *O prawie wojny i pokoju* z 1625 roku podkreślał dwoistość zawłaszczenia jako nabycia zwierzchnictwa (imperium) oraz własności (dominium) nad rzeczami nienależącymi wcześniej do nikogo³². Do kwestii niewolnictwa nie miał zastrzeżeń natury prawnej. Twierdził, że człowiek rodzi się z natury wolny, ale może stać się niewolnikiem w dwóch przypadkach: gdy zostanie pojmany w czasie wojny lub gdy orzeczona mu kara śmierci zostanie zamieniona na dożywotnie roboty³³. Etniczność nie odgrywała w przekonaniu Grocjusza żadnej roli. Z kolei wielu kapłanów uważało, że uzasadnienia dla niewolnictwa dostarcza Stary Testament³⁴.

Papież Paweł III³⁵ w encyklice *Sublimis Deus* z 1537 roku stwierdził, że *wszyscy Indianie są prawdziwymi ludźmi, zdolnymi nie tylko pojąć katolicką wiarę, ale [...] z wielkim upragnieniem oczekującymi chwili jej przyjęcia. Na mocy tego oto zapisu określamy i oświadczamy, że rzeczeni Indianie nie mogą być w żadnym wypadku pozbawiani swojej wolności ani posiadania swojej własności, ani też w żaden sposób nie mogą być wtrącani w niewolę*³⁶.

PRAPRZYZCZYNA: KOMPANIA WSCHODNIO-I ZACHODNIOINDYJSKA

Z powodu braku towarów, które w wyniku wojny przestały być dostępne dla mieszkańców Republiki Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów w portach hiszpańskich i portugalskich, konieczne stało się utworzenie własnej floty i przystąpienie do podbojów

²⁹ J. Rudnicki, *Zawłaszczenie jako sposób nabycia terytorium państwowego. Ewolucja doktryny i praktyki*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2014, t. 24, nr 4, s. 129.

³⁰ Zob. np. W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2004, s. 181.

³¹ Hugo Grocjusz (łac. Hugo Grotius, nid. Huig de Groot; 1583-1645) – niderlandzki prawnik, filozof i dyplomata, zwany ojcem prawa międzynarodowego.

³² H. Grotius, *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju, w których znajdują wyjaśnienie prawo natury i prawo narodów, a także zasady prawa publicznego*, przeł. i oprac. R. Bierzanek, Warszawa 1957, t. 1, s. 279.

³³ Tamże.

³⁴ R. Graves, R. Patai, *Mity hebrajskie. Księga Rodzaju*, przeł. R. Gromadzka, Warszawa 2003, s. 99-101.

³⁵ Paweł III (łac. Paulus III, właśc. Alessandro Farnese, 1468-1549) – papież w latach 1534-1549.

³⁶ Cyt. za: N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 2010, s. 551-552; tenże, *Na krańce świata. Podróż historyka przez historię*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 2017, s. 68-69.

Nowego Świata na własną rękę³⁷. Na wzór brytyjski Stany Generalne powołały do życia dwie Kompanie. Kompania Wschodnioindyjska (nid. Verenigde Oostindische Compagnie, VOC) była spółką handlową i pierwszą spółką akcyjną ze swobodnym obrotem akcjami. Uzyskała ona monopol na działalność handlową na obszarze na wschód od Przylądka Dobrej Nadziei i na zachód od Cieśniny Magellana³⁸. Celem Kompanii była maksymalizacja zysków dla swoich udziałowców, a nie podbój terytorialny³⁹.

Innemu celowi służyła Kompania Zachodnioindyjska (nid. West-Indische Compagnie, WIC), powstała 3 czerwca 1621 roku⁴⁰. Od VOC różniło ją to, że mogła podejmować zaczepne działania militarne, a nie tylko bronić „swoich interesów”. WIC uzyskała patent na handel i żeglugę w Afryce Zachodniej na południe od Zwrotnika Raka, w obu Amerykach oraz na wszystkich wyspach leżących między Nową Fundlandią a Cieśniną Magellana. Granicę jej obszaru handlowego wyznaczały na zachodzie wschodni kraniec Nowej Gwinei, a na wschodzie południk Przylądka Dobrej Nadziei. Terenem jej ekspansji były Afryka Zachodnia, Karaiby oraz Ameryka Północna i Południowa. Główny cel WIC stanowiło osłabienie pozycji Hiszpanii w tym regionie. Stworzyła ona wiele faktorii i kolonii, z których najważniejsze były Nowe Niderlandy (nid. Nieuw-Nederland) w Ameryce Północnej, wraz z miastem Nowy Amsterdam – późniejszy Nowy Jork, Nowa Holandia (nid. Nieuw-Holland) w Brazylii, Gujana i Antyle Holenderskie oraz kilka innych wysepek na Karaibach. Główną siedzibą Kompanii w tym regionie była wyspa Curaçao.

W swoim najlepszym okresie WIC handlowała futrami (z Ameryki Północnej), cukrem (z Ameryki Południowej) oraz złotem, kością słoniową i niewolnikami (z Afryki). Tych ostatnich wykorzystywano do pracy na plantacjach Gujany Holenderskiej czy Antyli Holenderskich. Większość uwagi WIC skupiła jednak na Brazylii⁴¹, której część udało się ostatecznie podbić dopiero w 1630 roku⁴². Po dobrym okresie nadeszły lata niepowodzeń⁴³: Republika utraciła kolonie, a niderlandzkie faktorie i kupcy zostali wyparci z Brazylii. Ostatecznie Kompania Zachodnioindyjska zakończyła działalność w 1674 roku.

³⁷ L. Blussé, J. de Moor, *Nederlanders over zee*, Franeker 1983, s. 62.

³⁸ J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii*, Wrocław 1989, s. 157 i n.; P. Zumthor, *Życie codzienne w Holandii w czasach Rembrandta*, przeł. E. Bąkowska, Warszawa 1968, s. 258 i n.

³⁹ Za przykładem brytyjskim swoje Kompanie Wschodnioindyjskie utworzyły także Dania, Francja i Szwecja. Zob. M.F. Gawrycki, *Historia Małych Antyli...*, s. 282 i n.

⁴⁰ Ch.R. Boxer, *The Dutch Seaborn Empire 1600-1800*, London 1973, s. 27.

⁴¹ Była to tzw. Holenderska Brazylia (nid. Nieuw Holland; portug. Nova Holanda), utworzona na obszarze pierwotnie skolonizowanym przez Portugalie. Pierwsze próby jej podbicia nastąpiły w 1624 roku. Była kolonią WIC w Ameryce Południowej w latach 1630-1654. Obejmowała tereny od ujścia Amazonki do fortu Recife (Wschodnia Brazylia, obecnie stolica stanu Pernambuco) i Bahia (stan w Regionie Północno-Wschodnim). Zob. J.I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661*, Oxford 1982, s. 934. WIC ostatecznie straciła ten obszar w 1654 roku, po przegranych walkach z Portugalczykami. Obecnie region ten należy do Federacyjnej Republiki Brazylii.

⁴² Ch.R. Boxer, *The Dutch in Brazil, 1724-1654*, Oxford 1957, s. 10-11.

⁴³ H.J. den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, Zutphen 2002, s. 97.

Po klęsce Francuzów władzę w zjednoczonych Niderlandach objął książę Wilhelm Frederik Orański⁴⁴, od 16 marca 1815 roku już król Wilhelm I. Proklamował on powstanie Zjednoczonego Królestwa Niderlandów (nid. Verenigd Koninkrijk der Nederlanden) i rozpoczął panowanie nad europejskim państwem średniej wielkości, z dużym zapleczem kolonialnym. Pod jednym berłem znalazły się Niderlandy Południowe i Północne oraz część terytoriów zamorskich dawnej Republiki⁴⁵.

PAŃSTWO KOLONIALNE *À LA HOLLANDAISE*

Złoty XVII wiek Republiki Siedmiu Zjednoczonych Niderlandów miał również ciemną stronę. Był nią zyskowny handel niewolnikami. Nosił nazwę handlu trójkątnego⁴⁶ i polegał na wywozie różnego rodzaju towarów wytworzonych w Europie do Afryki, gdzie wymieniano je na niewolników. Tych zaś wywożono przede wszystkim na Karaiby i do Brazylii, gdzie byli przymuszani do pracy na plantacjach⁴⁷. W 1675 roku Stany Generalne wydały patent dla drugiej Kompanii Zachodnioindyjskiej (WIC II), której działalność miała się koncentrować już niemal wyłącznie na handlu niewolnikami i złotem⁴⁸. Wyspa Curaçao stała się w tej części świata najważniejszym centrum handlu niewolnikami, a jego szczyt przypadł na schyłek XVII wieku. Handel niewolnikami kwitł także na wyspach Sint Eustatius, Sint Maarten i Saba, ale pod koniec XVIII wieku zaczął zamierać, głównie w wyniku zmieniającej się sytuacji politycznej w regionie oraz surowych represji wobec przemytników stosowanych przez walczące ze sobą strony. Ostatecznie 31 grudnia 1790 roku WIC II została rozwiązana, a jej długi i aktywa przejął skarb Republiki.

Wraz z nowym łaodem powiedeńskim pojawiły się państwa kolonialne⁴⁹. Termin „kolonializm” i określenie „kolonialny” weszły do ówczesnego języka polityki dopiero

⁴⁴ Willem Frederik, książę Oranje-Nassau (1772-1843), pierwszy król Niderlandów z rodu Oranje-Nassau (1815-1840). Do czasu koronacji posługiwał się imieniem Wilhelm VI, po ojcu Wilhelmie V, stadhouderze. 16 marca 1815 roku ogłosił się królem Zjednoczonego Królestwa Niderlandów i księciem luksemburskim jako Wilhelm I. Koronował się na króla w Brukseli 21 września 1815 roku. Abdykował w 1840 roku.

⁴⁵ Szczegółowe dane zob. R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie. Słoneczna strona Królestwa Niderlandów*, Warszawa 2022, tab. 4, s. 88.

⁴⁶ T. Lępkowski, *Archipelagu dzieje niełatwe. Obrazy z przeszłości Antyli. XV-XX w.*, Warszawa 1964, s. 94-95; *The Oxford Encyclopedia of American Business, Labor, and Economic History*, red. M. Dubofsky, New York 2013, s. 327-328.

⁴⁷ Określenie „handel trójkątny” stosowano również do opisu nieco późniejszego procederu uprawianego na trasie między Afryką, Karaibami a Nową Anglią.

⁴⁸ Autorzy wystawy poświęconej niewolnictwu, zorganizowanej w Amsterdamie latem 2021 roku, zwrócili uwagę na fakt, że odgrywało ono znaczącą rolę także w działalności VOC. Zob. E. Sint Nicolaas [i in.], *Tien verhalen, miljoenen levens* [Dziesięć opowieści, miliony istnień]. *Slavernij. Het verhaal van João, Wally, Oopjen, Paulus, Van Bengalen, Surapati, Sapali, Tula, Dirk, Lobkay*, Amsterdam 2021, s. 26, 32-34.

⁴⁹ W źródłach polskojęzycznych termin „państwo kolonialne” rozumiany jest najczęściej jako państwo będące mocarstwem kolonialnym, nie oznacza natomiast podległych mu państw na obszarach zdobytych w wyniku prowadzonej przez nie polityki kolonialnej. Te ostatnie nazywane są powszechnie

w XIX wieku. Jak pisał Jan Kieniewicz, słowo „kolonialny” (w znaczeniu: odnoszący się do kolonii) po raz pierwszy zostało użyte przez Akademię Francuską dopiero w 1835 roku, a dla ówczesnych twórców imperium kolonializm był sumą działań na rzecz tworzenia i utrzymania imperium. Kolonie funkcjonowały też pod innymi nazwami: dependencje, posiadłości, regiony, terytoria zamorskie, zamorskie części Królestwa⁵⁰. Jak podsumował Franklin W. Knight, region Karaibów *przeszedł proces reformy administracyjnej bez demokratyzacji*⁵¹.

W niderlandzkim modelu państwo kolonialne posiadało formę państwa obywatelskiego (nid. *burgerlijke staat*), ale zachowało kolonialną podległość. W praktyce oznaczało to swoisty dualizm w uprawianej polityce. Wszystkie kolonie karaibskie dysponowały jakąś formą reprezentacji obywatelskiej, choć metody jej kompozycji i kontroli nad nią były zróżnicowane. Funkcjonujące w nich instytucje łączyło to, że władza wykonawcza dominowała nad ustawodawczą – a zatem gubernator dysponował władzą nadrzędną nad lokalnymi organami przedstawicielskimi i ustawodawczymi. Konstytucja z 1815 roku podporządkowywała kolonie królowi Wilhelmowi I, ale w rewolucyjnej atmosferze Wiosny Ludów kolejny monarcha, Wilhelm II (1840-1849), wyraził zgodę na nowelizację konstytucji. Ogłoszony 3 listopada 1848 roku dokument położył podwaliny pod obecny system demokracji parlamentarnej w Królestwie Niderlandów. Odtąd za politykę ministrowie odpowiadali przed Drugą Izbą parlamentu, a nie przed monarchą, posłowie zaś mieli pochodzić z wyborów bezpośrednich. O koloniach mówi się w konstytucji jako o „posiadłościach Królestwa”; otrzymały one własne ciała przedstawicielskie: Surinam – Kolonialne Stany (nid. Koloniaale Staten), Curaçao – Radę Kolonialną (nid. Koloniaale Raad). Władza wykonawcza przeszła w ręce gubernatora, który sprawował urząd w imieniu Korony.

Kolejne etapy grupowania Wysp Antylskich opisuje szczegółowo w pracy poświęconej Antylom⁵², w tym miejscu dodam jedynie, że w nowelizacji konstytucji z 1922 roku Niderlandy uznały je za terytoria zamorskie i niezależne wspólnoty prawne. W konsekwencji stały się one częściami Królestwa.

WSPÓLNOTY WYIMAGINOWANE I POLITYKA ETYCZNA

W drugiej połowie XIX wieku w Europie pojawiły się ideologie imperialne, które łączyły osadników i organizowały ich we wspólnoty: idea kolonialnego państwa narodowego i idea kolonialnego humanizmu. Reprezentowały one nowe podejście do myślenia

posiadłościami. Marek Sobczyński nie jest zwolennikiem używania terminu „państwo” jedynie w odniesieniu do jednostek suwerennych, zwłaszcza w przypadku „państwa kolonialnego”. Sugeruje stosowanie terminu „terytorium”, ewentualnie „jednostka geopolityczna”, w ostateczności „kraj”. Szerze uzasadnienie zob. M. Sobczyński, *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Toruń 2006, s. 253.

⁵⁰ Szczegółowe rozważania na ten temat zob. R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie...*, s. 572-573.

⁵¹ F.W. Knight, *The Caribbean. The Genesis of a Fragmented Nationalism*, New York 1990, s. 293.

⁵² R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie...*, tab. 4, s. 88.

kolonialnego w epoce imperialnej. Imperia kolonialne zostały przedstawione jako wspólnoty wyobrażone⁵³. Jak pisał Benedict Anderson: *Skoro państwa narodowe ucho- dzą za coś „nowego” i „historycznego”, to narody, których są one politycznym wyrazem, zawsze wynurzają się z niepamiętanej przeszłości, a co jeszcze ważniejsze – mają nieskończoną przyszłość. Oznacza to, że magia nacjonalizmu polega na przekształcaniu przypadku w przyszłość*⁵⁴.

Wśród historyków niderlandzkich panują różne opinie na temat tego, czy państwo to przeszło przez fazę imperializmu. Zwolennicy tezy, że ominęła ona Królestwo Niderlandów, argumentują, że Niderlandy były małym państwem i nie wzięły udziału w „wyścigu o Afrykę” (ang. *Scramble for Africa, Partition of Africa*) – gwałtownej ekspansji kolonialnej na terenie tego kontynentu, trwającej od 1885 roku do wybuchu I wojny światowej. W 1872 roku Niderlandy sprzedały bowiem Brytyjczykom Złote Wybrzeże, swoją ostatnią afrykańską kolonię, i skoncentrowały się na Indiach Holenderskich. Jak uważa Remco Raben, nie zmieniało to jednak faktu, że spełniały inne kryteria państwa imperialnego: miały posiadłości kolonialne, tyle że – w przeciwieństwie do wielkich mocarstw – nie prowadziły własnej geopolityki. Rządami Królestwa Niderlandów kierowały głównie względy praktyczne – ogniskowały się na „Indiach” i nie pretendowały do władzy na morzach. Niemniej polityka kolonialna tego kraju pod koniec XIX wieku była uznawana za modelową – gruntownie studiowali ją myśliciele i politycy największych ówczesnych mocarstw kolonialnych, takich jak Francja i Wielka Brytania⁵⁵.

KRÓLESTWO NOWEGO STYLU I REFORMY KOLONIALNE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Po zakończeniu II wojny światowej przyszedł czas na stworzenie nowego ładu społecznego. Po imponującym imperium kolonialnym Niderlandom pozostały jedynie Indie Zachodnie, Surinam oraz dependencje Curaçao, przekształcone wkrótce w Antyle Holenderskie. Powstała w 1945 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych określiła zasady działań dekolonizacyjnych zrzeszonych w niej państw⁵⁶. W 1946 roku Komitet Specjalny ds. Dekolonizacji (ang. Special Committee on Decolonization) przy ONZ stworzył listę „obszarów nie rządzących się samodzielnie” (ang. *Non-Self-Governing*

⁵³ Wspólnoty wyobrażone – koncepcja stworzona przez Benedicta Andersona, zgodnie z którą naród jest definiowany jako wspólnota wyobrażona, nieuchronnie ograniczona i suwerenna. Wspólnota jest wyobrażona, ponieważ jej członkowie (bez względu na ich liczebność) nigdy nie znają większości swych rodaków, nie spotykają ich ani nic o nich nie wiedzą, a mimo to w swych umysłach tworzą obraz wspólnoty. Termin ten powstał na potrzeby analizy nacjonalizmu, jednak później zyskał szersze znaczenie. Zob. B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków–Warszawa 1997.

⁵⁴ Tamże, s. 24.

⁵⁵ H.L. Wesseling, *Indië verloren, rampspoed geboren en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie*, Amsterdam 1995, s. 140 i n.

⁵⁶ Czynniki określające, czy dane terytorium odpowiada kryteriom sprecyzowanym w rozdziale XI Karty ONZ, znalazły się w rezolucji numer 742 (VIII) z 27 listopada 1953 roku.

Territories)⁵⁷. Terytoriom nieautonomicznym lub terytoriom niesamodzielnym przysługiwało prawo do samostanowienia. Niemniej po 1947 roku całkowita dekolonizacja nie była już dla polityków obu stron zadowalającym rozwiązaniem. Dążono do separacji. Postulowała ją nowa fala ruchu decentralizacyjnego, która osiągnęła szczyt w latach 1947-1949, ale nie zrealizowała swoich celów.

17 sierpnia 1945 roku wpływowi indonezyjscy przywódcy narodowi Sukarno i Mohammad Hatta⁵⁸ ogłosili niepodległość Holenderskich Indii Wschodnich i utworzenie Republiki Indonezji, nie oglądając się na stacjonujące tu wojska brytyjskie ani rząd w Londynie⁵⁹. Fiasko dwóch holenderskich ekspedycji militarnych z lat 1947-1949, nazwanych „akcjami policyjnymi”, doprowadziły do tego, że 27 grudnia 1949 roku królowa Juliana podpisała dokument o przekazaniu suwerenności Stanom Zjednoczonym Indonezji (ind. Republik Indonesia Serikat, RIS), tym samym ostatecznie uznając ich niepodległość⁶⁰. Powstała suwerenna RIS objęła cały obszar dawnych Indii Holenderskich, z wyłączeniem Zachodniej Nowej Gwinei (Holenderskiej), która do 1962 roku była terytorium zależnym Królestwa Holandii⁶¹.

⁵⁷ Zgodnie z rozdziałem XI Karty Narodów Zjednoczonych „obszary nie rządzące się samodzielnie” definiuje się jako terytoria, *których ludność nie dojrzała jeszcze do pełnego stopnia samorządu*. Obecnie na tej liście znajduje się 17 obszarów niesamodzielnych. Państwa członkowskie, które przyjmują odpowiedzialność za administrację takich terytoriów, nazywane są „mocarstwami administracyjnymi”. Zob. *Non Self-Governing Territories*, United Nations, [online] <https://www.un.org/dppa/decolonization/en/nsgt>, 9 I 2023; M. Sobczyński, *Państwa i terytoria zależne...*, s. 324.

⁵⁸ Mohammad Hatta (1902-1980) – indonezyjski polityk związany z Indonezyjską Partią Narodową, współtwórca (wraz z Sukarno) Partii Indonezji. W 1933 roku został aresztowany i zesłany do Papui Zachodniej, potem na Moluki. W 1943 roku, wspólnie z Sukarno, stanął na czele współpracującego z Japończykami Ośrodka Siły Społecznej. 17 sierpnia 1945 roku uczestniczył w proklamowaniu niepodległości Indonezji, dzień później objął stanowisko pierwszego wiceprezydenta kraju, które zajmował do lipca 1956 roku. Stał również na czele rządu (29 I 1948-16 I 1950). N. Laskowska, *Indonezja*, Warszawa 2012, s. 60-76; R. Żelichowski, *Holenderskie Indie Wschodnie*, [w:] tegoż, *Stosunki polsko-holenderskie w Europie południowej*, Warszawa 2014, s. 494 i n.

⁵⁹ R. Żelichowski, *Antyle Holenderskie...*, s. 605-609. Okres między ogłoszeniem niepodległości Indonezji w 1945 roku a uznaniem przez Holandię niepodległości Indonezji pod koniec 1949 roku nazywany jest Indonezyjską Rewolucją Narodową lub Indonezyjską Wojną o Niepodległość (indon. *Revolusi Nasional Indonesia*). *Indonesian War of Independence (in Numbers)*, NIOD (Institute for War, Holocaust and Genocide Studies), [online] <https://www.niod.nl/en/frequently-asked-questions/indonesian-war-independence-numbers>, 8 VI 2023.

⁶⁰ Do Królestwa Niderlandów przybyło wówczas ok. 300 tys. imigrantów, w tym 100 tys. „prawdziwych” Holendrów i 200 tys. rdzennych Indonezyjczyków. F. Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2009, s. 234. O repatriacji ok. 110 tys. osób cywilnych i urzędników z Indonezji do Holandii w latach 1945-1948 zob. M. Bossenbroek, *Heen en terug oraz Familie uit Indië*, [w:] tegoż, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2001, s. 167-168, 175, 217.

⁶¹ Stolicą tego terytorium zależnego było miasto Hollandia (nazwa w latach 1910-1962). 1 października 1962 roku przeszło pod tymczasową administrację ONZ, a rok później w posiadanie Indonezji. Wtedy to zmieniono jego nazwę na Irian Zachodni, a nazwę stolicy na Kotabaru (Kota Baru). Szerzej zob. J. Kukulka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945-1994*, Warszawa 1996, s. 67; *Soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949*, Parlement.com, [online] https://www.parlement.com/id/vhm0l02igvut/soevereiniteitsoverdracht_aan_indonesie, 4 X 2023.

Wraz z ogłoszeniem Statutu Królestwa Holandii w 1954 roku ta faza ruchu decentralizacyjnego się zakończyła; dokument uznano za kompromis korzystny dla wszystkich zainteresowanych stron. Podobnie przyjęto go za granicą. Prasa amerykańska wyrażała się o statucie pozytywnie, a Narody Zjednoczone w uznaniu dla postępowości aktu w 1955 roku zwolniły Holandię z obowiązku informowania o postępach procesu dekolonizacji w ich dawnych koloniach karaibskich. Statut Królestwa Holandii zainaugurował powstanie „Królestwa w nowym stylu” i wyznaczył nową epokę w jego dziejach⁶². Europejskie Niderlandy, Antyle Holenderskie oraz Surinam stały się równorzędnymi partnerami Królestwa Niderlandów. ONZ uznały działania rządu za wzorcowy model dekolonizacji.

Niekorzystny wizerunek Hagi w świecie międzynarodowej polityki – rezultat klęski dekolonizacji Indonezji⁶³ – wywołał potrzebę utrzymania pozycji „dobrego małego kolonialnego mocarstwa”⁶⁴. Kolejne zmiany w strukturze terytorialnej Królestwa Holandii nastąpiły w 1975 roku, gdy Surinam odzyskał niepodległość i przyjął nazwę „Republika Surinamu”. Następna była Aruba, która w 1986 roku uzyskała status odrębnej podmiotowości (nid. *status aparte*) wewnątrz Królestwa. Od tej pory Królestwo Holandii miało się składać z trzech części: Niderlandów (europejskiej części Królestwa), Aruby i Holenderskich Antyli. W wyniku reformy, która weszła w życie z dniem 10 października 2010 roku, Antyle Holenderskie przestały istnieć jako struktura i pojęcie polityczne⁶⁵. Obecnie Królestwo Niderlandów⁶⁶ składa się z czterech krajów autonomicznych: Niderlandów europejskich oraz Bonaire, Sint Eustatius i Saby (BES). Pozostałe trzy wyspy: Curaçao, Aruba i niderlandzka część podzielonej Sint Maarten (CAS) tworzą gminy specjalne (zamorskie) i wchodzi w skład europejskich Niderlandów. Ponieważ nie są częścią żadnej z dwunastu kontynentalnych prowincji Niderlandów, noszą nawet Karaibskich Niderlandów. Sześć wysp dawnych Antyli Holenderskich nazywa się zbiorczo „Karaibską Częścią Królestwa Niderlandów”.

NIEWOLNICTWO – BÓL FANTOMOWY

Mimo upływu czasu duchy przeszłości dają o sobie znać we współczesnym społeczeństwie niderlandzkim ze zdwojoną siłą. Ich pożywkę stanowią rosnąca liczba emigrantów z obszarów byłych kolonii i eskalacja nacjonalizmów po obu stronach barykady, opierających się na prawdziwych i urojonych krzywdach. Przybierają one różne formy,

⁶² *Staatsregeling van de Nederlandse Antillen*, worldstatemen.org, [online] https://www.worldstatemen.org/nethantilles_const1954.pdf, 10 I 2023.

⁶³ Szerzej zob. np.: R. Żelichowski, *Utrata Holenderskich Indii Wschodnich*, [w:] tegoż, *Antyle Holenderskie...*, s. 155 i n.; tegoż, *Stosunki polsko-holenderskie...*; N. Laskowska, *Indonezja...*; E. Śluczański, *Polityka zagraniczna Indonezji na przełomie lat 60-tych i 70-tych*, Warszawa 1974.

⁶⁴ G. Oostindie, I. Klinkers, *Decolonising the Caribbean. Dutch Policies in a Comparative Perspective*, Amsterdam–Chicago 2004, s. 72; J.G. Kikkert, *De wereld volgens Luns*, Utrecht 1992, s. 74.

⁶⁵ Szerzej zob. R. Żelichowski, *Nowy ład na Antylach Holenderskich*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2014, nr 17, s. 251-273.

⁶⁶ Oficjalna nazwa tego państwa od 1997 roku.

czasami kontrowersyjne. Przykładem może być świąteczna tradycja Czarnego Piotrusia (nid. Zwarte Piet) – pomocnika Świętego Mikołaja, którego twarz i ręce pomalowane są czarną farbą. Zyskała ona międzynarodowy rozgłos po tym, gdy Komisja Praw Człowieka ONZ w 2013 roku wyraziła zaniepokojenie – tradycja ta miała utrwaląć stereotypowy obraz osób pochodzenia afrykańskiego, mogłaby nawet zostać uznana za rasistowską. Na forum światowe sprawę tę wniosły grupy aktywistów z Niderlandów, które od kilku lat prowadziły kampanię na rzecz zniesienia tradycji Czarnego Piotrusia⁶⁷.

W 2020 roku rząd niderlandzki postanowił powołać komisję doradczą z zadaniem zbadania, jak należy prawnie zakwalifikować historyczny proceder handlu niewolnikami i udział w nim Niderlandów⁶⁸. Wyłonione w tym celu wspomniane we wstępie ADS 26 lipca 2022 roku przedstawiło Drugiej Izbie parlamentu obszerny raport, w którym stwierdzano, że w świetle prawa *handel niewolnikami i niewolnictwo, odbywający się w sposób bezpośredni lub pośredni od XVII wieku do 1 lipca 1863 roku w ramach sprawowanej przez Niderlandy władzy, miał charakter przestępstwa przeciwko ludzkości*⁶⁹. W raporcie znalazło się także zalecenie, aby państwo niderlandzkie – jako prawny sukcesor poprzedniej władzy, która zezwalała na częściowe lub pełne niewolnictwo i handel niewolnikami – wyraziło gotowość do przeprosin za tę historyczną niesprawiedliwość, objawiającą się do czasów współczesnych pod wieloma postaciami, takimi jak dyskryminacja i rasizm instytucjonalny⁷⁰. Kolegium doradcze zaleciło zakotwiczenie uznania, przeprosin i naprawy wzajemnych relacji w formie ustawowej⁷¹, by zapobiec dowolności interpretacji tego doniosłego aktu. Ustawa utwierdziłaby kraje karaibskie w przekonaniu, że Niderlandy traktują przeprosiny z powagą. Ponadto w dokumencie powinno się wyraźnie podkreślić, że odpowiedzialność za historię niewolnictwa spoczywa wyłącznie na europejskiej części Królestwa. Ponadto ADS postuluje stworzenie funduszu Królestwa (nid. Koninkrijksfonds) do dyspozycji rodzin osób dotkniętych niewolnictwem, co wraz ze wspomnianą ustawą byłoby najlepszą formą upamiętnienia zniesienia niewolnictwa w Królestwie. Jak dalece nowy rząd⁷² będzie gotowy, aby załagodzić owe bóle fantomowe, pokaże niedaleka przyszłość.

⁶⁷ U. Steinwehr, *Dutch Zwarte Piet Reignites Blackface Debate*, Deutsche Welle, 16 XI 2019, [online] <https://www.dw.com/en/dutch-zwarte-piet-reignites-blackface-debate/a-51232646>, 10 I 2023; L. von Sadelhoff, *Premier Rutte kijkt nu anders naar Zwarte Piet: „Rijkelijk laat, maar wel mooi”*, RTL Nieuws, 5 V 2020, [online] <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5144291/rutte-zwarte-piet-discussie-debat-zwarte-nederlanders>, 10 I 2023.

⁶⁸ A. de Kom, *Ketenen van het verleden (met bijlagen)*...

⁶⁹ Tenze, *Ketenen van het verleden. Het Rapport van Bevindingen van het Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden*, Amsterdam 2021, [online] https://open.overheid.nl/repository/ronl-27c6068b-1705-49b1-b125-643b8905fd13/1/pdf/Ketenen%20van%20het%20verleden%20_met%20bijlagen_web-26%20juli.pdf, 10 I 2023.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ W formie tzw. konsensowej ustawy rządowej (nid. *consensus-rijkswet*). Jej podstawą jest art. 38 ust. 2 Statutu Królestwa Niderlandów, regulujący problemy strukturalne zainteresowanych stron w drodze porozumienia.

⁷² Czwarty rząd Królestwa Niderlandów, funkcjonujący od 10 stycznia 2022 roku, zakończył swoją misję 7 lipca 2023 roku dymisją premiera Marka Ruttego. Do czasu wyłonienia nowego gabinetu działa jako rząd zdymisjonowany.

Kolonialna przeszłość Królestwa Niderlandów stanowi integralną część jego historii i tożsamości. Jak wspomniano, Hugo Grocjusz nie miał zastrzeżeń natury prawnej do kwestii niewolnictwa, a papież Paweł III w encyklice *Sublimis Deus* z 1537 r. stwierdził, że Indianie nie mogą być wtrącani w niewolę. W tym kontekście rodzi się pytanie o współczesny stosunek Kościoła katolickiego do niewolnictwa. Pisał o tym m.in. dominikanin Jacek Salij⁷³. Na przełomie tysiącleci kardynał Joseph Ratzinger, prefekt watykańskiej Kongregacji Nauki Wiary (dawne Święte Oficjum), wezwał papieża oraz 10 tys. duchownych i pielgrzymów zgromadzonych w Bazylice Świętego Piotra do wyznania *grzechów popełnionych w imię prawdy*, wśród których wymienił metody ewangelizacji, wyprawy krzyżowe i działalność inkwizycji. Powiedział też: *W niektórych epokach dziejów chrześcijanie przyzwalałi czasem na praktykę nietolerancji i nie kierowali się przykazaniem miłości, oszczędzając przez to oblicze Kościoła*⁷⁴. Wtedy padły znamienne słowa papieża Jana Pawła II: *zechciałeś, aby istniała wielość narodów w jedności ludzkiej rodziny; czasem jednak równość Twoich dzieci nie była uznawana, a chrześcijanie stawali się winni postaw, które prowadziły do zepchnięcia innych na margines lub poza nawias społeczeństwa, pozwalali bowiem na dyskryminację z powodu różnic rasowych albo etnicznych. Przebacź nam i udziel łaski uleczenia ran nadal otwartych*⁷⁵.

Droga do przełomu, jakim stały się oficjalne przeprosiny wystosowane do potomków niewolników przez władze Królestwa Niderlandów, była długa i skomplikowana. Przyspieszyła ją działalność Specjalnego Komitetu ds. Dekolonizacji przy ONZ oraz rosnących w siłę organizacji zrzeszających ludność pochodzenia niewolniczego w metropolii. Gdy temat podjęły partie polityczne, stał się ważnym elementem polityki wewnętrznej, choć jego źródła tkwiły w terytoriach zamorskich Królestwa Niderlandów. Kolejne reformy ustrojowe stanowiły odbicie zachodzących zmian.

Rozwój gospodarki krajowej i turystyki prowadził do polepszenia dobrostanu potomków dawnych niewolników i emigrantów, a to z kolei do postępującej integracji, mimo rosnącej krytyki tzw. polityki multikulti. Wraz ze wzrostem dobrobytu materialnego państwa i obywateli narastała konieczność zaspokojenia potrzeb o charakterze godnościowym: rewizji historii niewolnictwa, reorganizacji wystaw utrwalających XIX-wieczny stereotyp państwa patriarchalnego, budowy pomników i innych upamiętnień historycznych w metropolii oraz w byłych koloniach. Nie bez znaczenia jest także kwestia rekompensat, pojawiająca się w debacie publicznej przy każdej możliwej okazji. Pomimo olbrzymiej pomocy strukturalnej Królestwa Niderlandów dla mieszkańców Antyli Holenderskich mnożą się wezwania do różnych form odszkodowań dla grup ludnościowych z byłych kolonii ze strony rządu centralnego. To jeden z czynników spowalniających podjęcie długo oczekiwanych decyzji, bowiem ich skutki dla budżetu Królestwa Niderlandów są znaczące. Nie jest to zatem proces zakończony.

⁷³ J. Salij, *Stosunek Kościoła do niewolnictwa*, Opoka, 27 I 2006, [online] https://opoka.org.pl/biblioteka-/T/TD/praca_nad_wiara/stosunek_do_niewolnictwa.html, 10 I 2023.

⁷⁴ *Papież Jan Paweł: przebaczenie winy Kościoła*, 13 III 2000, [online] http://www.dialog.org/dialog_pl/kosciol-przebaczenie.htm, 10 I 2023.

⁷⁵ *Wyznanie win i prośba o przebaczenie*, Bazylika Św. Piotra, Opoka, 12 III 2000, [online] https://opoka.org.pl/biblioteka/w/wp/jan_pawel_ii/modlitwy/wyznanie_12032000.html, 10 IX 2023.

Problem przeszłości kolonialnej i „niewolnictwa jako bólu fantomowego” pojawiać się będzie w przestrzeni publicznej w okresach wzmożenia politycznego, przy okazji kolejnych wyborów parlamentarnych czy kolejnych rocznic historycznych.

ZAKOŃCZENIE

Michał Leśniewski pisał: *W 1913 r. dwoma największymi imperiami w Afryce były Francja (niemal 11 mln km kw. posiadłości) i Wielka Brytania (ok. 8,7 mln), daleko za nimi szły Niemcy (ok. 2,6 mln), Portugalia (ok. 2,1 mln), Belgia (ok. 2 mln) i Włochy (ok. 1,8 mln km kw.). Relatywnie niewielkie posiadłości (niecałe 300 tys. km kw.) miała także Hiszpania. Finalna mapa kolonialnego podziału została ukształtowana po I wojnie światowej, kiedy to na skutek porażki Niemiec przejęto także ich zamorskie zdobycze (formalnie jako terytoria mandatowe). Te podziały zasadniczo przetrwały do czasów dekolonizacji i są w dużej mierze podstawą współczesnych granic państw afrykańskich. Wyjątkiem był podbój Etiopii przez Włochy (1935-41), który jednak traktujemy jak część II wojny światowej, a nie ekspansję kolonialną*⁷⁶.

Olivette Otele, historyczka z Uniwersytetu Bristolskiego badająca na kolonialną przeszłość Francji i Wielkiej Brytanii, w wywiadzie dla Deutsche Welle dokonała krótkiego podsumowania postaw sześciu państw kolonialnych w tym zakresie⁷⁷. Najdalej w procesie rozliczania się z tą kartą historii w XXI wieku poszły Francja, Niemcy oraz Belgia i Niderlandy, choć zrobiły to w różny sposób. Warto o tym krótko wspomnieć.

Francja. Wojna w Indochinach i wstrząsy w Algierii, kolonii francuskiej w latach 1830-1962, uzmysłowiły obywatelom tego państwa zmianę oblicza ówczesnego świata, w którym nie było już miejsca dla francuskiego imperium kolonialnego⁷⁸. Od początku kadencji prezydent Emmanuel Macron za jeden z celów urzędowania obrał odbudowę stosunków z byłą kolonią. Jeszcze w lutym 2017 roku, podczas wizyty w stolicy jako kandydat na prezydenta, potępił francuską kolonizację. W sierpniu 2022 roku, już jako prezydent Francji, przybył do Algierii z trzydniową wizytą, by podjąć próbę odbudowania trudnych relacji obu krajów oraz porozmawiać o dostawach algierskiego gazu do Francji. Wyjazd zbiegł się z 60. rocznicą zakończenia wojny algierskiej i proklamacji niepodległości Algierii. Macron nazwał wówczas kolonizację *zbrodnią przeciwko ludzkości*. Władze Algierii wyraziły jednak ubolewanie, że prezydent nie przeprosił za 132 lata francuskiej kolonizacji⁷⁹.

⁷⁶ M. Leśniewski, *Mocarstwa kolonialne w Afryce*, „Polityka” 2020, 3 XI, [online] <https://www.polityka.pl/pomocnikhistoryczny/1976882,1,mocarstwa-kolonialne-w-afryce.read>, 4 X 2023.

⁷⁷ B. Wesel, *Reparacje za zbrodnie kolonialne: pieniądze i milczenie*, Deutsche Welle, 4 VI 2021, [online] <https://www.dw.com/pl/reparacje-za-zbrodnie-kolonialne-pieni%C4%85dze-i-milczenie/a-57771073>, 4 X 2023.

⁷⁸ Ł. Jankowski, *Kolonie francuskie latach 1940-45*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 7, s. 58.

⁷⁹ *Macron jedzie do Algierii. Chce rozmawiać o dostawach gazu*, oprac. A. Mężyński, Dziennik.pl, 25 VIII 2022, [online] <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8524254,emmanuel-macron-gaz-algeria.html>, 3 X 2023.

Inną plamą na reputacji Francji stała się sprawa masowych mordów na ludności Tutsi we frankofońskiej Rwandzie (kwiecień-lipiec 1994). Z rąk przrządowych bojówek ekstremistów Hutu zginęło ok. 800 tys. osób, co uznaje się za największą zbrodnię ludobójstwa od czasów II wojny światowej⁸⁰. 21 maja 2021 roku Emmanuel Macron udał się do Rwandy z dwudniową wizytą, aby znormalizować obustronne relacje. *Uznaję naszą odpowiedzialność za ludobójstwo na mniejszości Tutsi* – powiedział pod pomnikiem ofiar ludobójstwa z 1994 roku. Prezydent nie przeprosił, ale podkreślił obowiązek zmierzenia się z historią i cierpieniem, jakie Francja *zadana ludowi rwandyjskiemu*. Co warte podkreślenia, uznał „odpowiedzialność”, lecz nie „współdział” Francji w ludobójstwie Tutsi⁸¹.

Niemcy. Rywalizacja Niemców i Wielkiej Brytanii o panowanie nad wybrzeżem Namibii rozpoczęła się w XIX wieku. W 1884 roku Niemcy ustanowili protektorat nad południową częścią kraju, rok później – nad północną. W 1886 roku utworzono Niemiecką Afrykę Południowo-Zachodnią. W trakcie I wojny światowej, w 1915 roku, kraj ten był okupowany przez Związek Południowej Afryki (ZPA), zaś terytorium Namibii w 1920 roku stało się terytorium mandatowym Ligi Narodów. Pozostało ono pod władzą ZPA do 1945 roku, kiedy to przekształcono je w terytorium powiernicze ONZ⁸².

W powojennych Niemczech Zachodnich tematyka postkolonialna znalazła się na marginesie debat historycznych i nie stała się częścią złożonego procesu „przezwycięzania przeszłości”, którego centralnym punktem była II wojna światowa i jej następstwa. Zmiana w relacjach namibijsko-niemieckich nastąpiła wraz z uzyskaniem przez to państwo niepodległości. 16 marca 1990 roku Niemcy uchwalili rezolucję, w której podkreślono „szczególną odpowiedzialność” rządu federalnego wobec Namibii i jej obywateli. Debatę dotyczącą rządów kolonialnych w Niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej zdominowała sprawa roszczeń finansowych za ludobójstwo ludów Herero i Nama dla ich potomków. Gdy w 1995 roku do Namibii przybył z wizytą kanclerz Helmut Kohl, odmówił on spotkania z przedstawicielami Hererów. Podobnie postąpił trzy lata później prezydent Republiki Federalnej Roman Herzog.

Dla niemieckiej świadomości o zbrodniach kolonialnych w Namibii pewnym przełomem okazał się rok 2004, gdy obchodzono 100. rocznicę wybuchu powstania Hererów. W czerwcu tego roku Socjaldemokratyczna Partia Niemiec i Partia Zielonych wystąpiły z projektem rezolucji wzywającej rząd do większego zaangażowania w Namibii oraz zwiększenia środków przeznaczonych na pomoc rozwojową. Do dyskusji

⁸⁰ J. Czerep, *Pojednanie Francji i Rwandy 27 lat po ludobójstwie*, „Biuletyn PISM” 2021, nr 106, [online] https://www.pism.pl/publikacje/Pojednanie_Francji_i_Rwandy_27_lat_po_ludobojstwie, 3 X 2023.

⁸¹ *W sto dni wymordowano 800 tysięcy ludzi, Macron uznał odpowiedzialność Francji. Zabrakło słowa przepraszam*, TVN24, 27 V 2021, [online] <https://tvn24.pl/swiat/emmanuel-macron-w-rwandzie-prezydent-uznal-odpowiedzialnosc-francji-za-ludobojstwo-tutsi-5105699>, 3 X 2023.

⁸² W 1949 roku doszło do faktycznej aneksji Namibii przez ZPA, który rozciągnął na ten teren ustawodawstwo apartheidu. 21 marca 1990 roku proklamowano niepodległą Republikę Namibii, która weszła w skład brytyjskiej Wspólnoty.

o reparacjach Namibijczycy powrócili w 2015 roku, gdy Bundestag uznał rzeź ludności ormiańskiej za ludobójstwo. Od tego czasu odbyło się kilka rund negocjacji na linii Berlin–Windhuk dotyczących rekompensaty i treści oficjalnych przeprosin. 13 lipca 2016 roku, podczas dyskusji parlamentarnej, rząd zaprezentował oficjalne stanowisko, w którym nazwał wydarzenia w dawnej kolonii *zbrodnią wojenną i ludobójstwem*⁸³.

Zainicjowane wówczas niemiecko-namibijskie rozmowy rządowe zakończyły się po sześciu latach negocjacji. Strona niemiecka zgodziła się przeznaczyć ok. 1 mld euro na projekty infrastrukturalne, medyczne i szkoleniowe na rzecz społeczności, które ucierpiały niegdyś z rąk wysłanników kajzerowskich Niemiec. *Jest to gest uznania niezmierzonego cierpienia ofiar* – podkreślił Heiko Maas, szef niemieckiej dyplomacji⁸⁴. Nie są to więc ani reparacje, ani odszkodowania wojenne, których to terminów unikał Berlin w czasie wielu lat negocjacji z rządem Namibii oraz przedstawicielami ludów Here-ro i Nama⁸⁵. W 2021 roku rząd federalny zdobył się na oficjalne przeprosiny i nazwał dokonane zbrodnie po imieniu⁸⁶. W parlamencie Namibii miał się pojawić prezydent RFN i przeprosić za ludobójstwo⁸⁷, jednak wojna w Ukrainie zawiesiła ten proces. Prezydent Frank-Walter Steinmeier podczas wizyty w mieście Songea 2 listopada 2023 roku przeprosił za zbrodnie, do jakich dochodziło pod kolonialnymi rządami Niemiec na terenie ówczesnej Tanganiki (obecna Tanzania).

Belgia. W 60. rocznicę uzyskania niepodległości Kongo, 1 lipca 2020 roku, belgijski król Filip I Koburg okazał żal z powodu przemocy, jakiej Belgowie dopuścili się w tym państwie w czasach kolonialnych. *Chcę wyrazić najgłębsze ubolewanie z powodu ran z przeszłości. Ich ból odradza się dziś z powodu dyskryminacji, która wciąż obecna jest w społeczeństwach. Dziś jednak Belgia i Demokratyczna Republika Konga mają uprzywilejowane partnerstwo, mimo tych bolesnych epizodów. Będę dalej zwalczał wszelkie przejawy rasizmu, a także będę zachęcał do refleksji nad historią Belgii* – napisał z tej okazji w liście do kongijskiego prezydenta⁸⁸. Przeprosiny te część osób uznała za niepełne, ponieważ król w liście do prezydenta odniósł się do czasów kolonialnych ogólnie, nie wspomniał o swoim pradziadku, królu Leopoldzie II, przez kilkadziesiąt lat właścicielu

⁸³ B. Rudawski, *Ludobójstwo w Namibii. Niemiecki rozrachunek z kolonialną przeszłością*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2017, nr 291, s. 1-5.

⁸⁴ P. Jendroszczyk, *Niemcy płacą za ludobójstwo w Namibii*. „To nie reparacje”, „Rzeczpospolita” 2021, 3 VI, [online] <https://www.rp.pl/kraj/art102821-niemcy-placa-za-ludobojstwo-w-namibii-to-nie-reparacje>, 4 X 2023.

⁸⁵ Tamże. Berlin podkreśla, że pomoc finansowa dla Namibii to nie reparacje czy odszkodowania, bo mogłyby się na to powoływać inne kraje poszkodowane przez Niemcy w II wojnie światowej.

⁸⁶ A. Wolska, *Niemcy uznały zbrodnie z czasów kolonialnego panowania w Namibii za ludobójstwo*, EURACTIV.pl, 28 V 2021, [online] <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/niemcy-uznaly-kolonialne-panowanie-w-namibii-za-ludobojstwo/>, 4 X 2023.

⁸⁷ *German President Frank-Walter Steinmeier Has Indefinitely Postponed a Visit to Mame a Personal Apology in the Parliament in Windhoek*, „Africa Confidential” 2022, 18 I, [online] https://www.africa-confidential.com/profile/id/4640/Frank-Walter_Steinmeier, 4 X 2023.

⁸⁸ A. Wolska, *Belgia: Król przeprasza Kongo za okres kolonialny. Nie wspomina Leopolda II*, EURACTIV.pl, 1 VII 2020, [online] <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/belgia-krol-przeprasza-kongo-za-okres-kolonialny-filip-i-tintin-komiks/>, 4 X 2023.

Konga Belgijskiego⁸⁹. To, co Filip I nazwał *bolesnymi epizodami*, dla wielu Kongijczyków stanowi najtragiczniejszy element ich historii. Szacuje się bowiem, że na zarządzanych przez Belgów plantacjach kauczuku zginęło w latach 1885-1908 od 5 mln do nawet 15 mln osób.

W odróżnieniu od Konga, protektorat nad Rwandą-Burundi sprawowało belgijskie państwo. Podczas I wojny światowej, w 1916 roku, obszar ówczesnej Rwandy i Burundi, będących częścią Niemieckiej Afryki Wschodniej⁹⁰, zajęła Belgia. Od 1922 roku państwo to administrowało Rwandą i Burundi jako terytorium mandatowym Ligi Narodów. To właśnie polityka kolonialna Belgów okazała się kluczowa w pogłębieniu dyktomii pomiędzy Hutu a Tutsi, nadała jej bowiem nowy, etniczny wymiar. Okupujący Rwandę Belgowie przekształcili ten mały kraj w laboratorium do przeprowadzania pseudoeksperymentów rasowych na ludach Tutsi, Hutu i Twa. Od 1946 roku Rwanda stała się terytorium powierniczym ONZ, a 1 lipca 1962 roku proklamowała niepodległość. Choć król Belgii Filip I złożył oficjalne przeprosiny i odnosi się krytycznie do okresu kolonialnego, wiele osób spodziewało się wyraźniejszego potępienia tego rozdziału w historii państwa i roli rodziny królewskiej w procederze⁹¹.

Hiszpania. W marcu 2019 roku światowe agencje podały, że Hiszpania nie przeprosi Meksyku za kolonizację. Skierowany do Filipa I list prezydenta Lópeza Obradora z żądaniem przeprosin za kolonizację Meksyku skrytykowały także główne partie Kongresu. Wicepremier Hiszpanii Carmen Calvo odpowiedziała, że żądania Obradora nigdy nie zostaną spełnione, gdyż *jej kraj nie zamierza przeproszać żadnego innego kraju*. Odmowę przeprosin potwierdził również ówczesny szef hiszpańskiej dyplomacji Josep Borrell⁹².

*

Według najnowszych danych Global Estimates of Modern Slavery (na rok 2022), opracowanych przez Walk Free, Międzynarodową Organizację Pracy i Międzynarodową Organizację ds. Migracji, 49,6 mln ludzi żyje we współczesnej formie niewolnictwa – przymusowej pracy i przymusowych małżeństwach. Mniej więcej ¼ wszystkich ofiar to dzieci. Według szacunków Międzynarodowej Organizacji Pracy ponad 40 mln ludzi

⁸⁹ *Belgia przeprosza Kongo za przemoc w czasach kolonializmu*, „Rzeczpospolita” 2020, 30 VI, [online] <https://www.rp.pl/historia/art8891111-belgia-przeprosza-kongo-za-przemoc-w-czasach-kolonializmu>, 4 X 2023.

⁹⁰ Europejczycy doprowadzili najpierw do znaczących przetasowań politycznych, a następnie do unifikacji odrębnych dotąd państw w ramach brytyjskiego Protektoratu Ugandy oraz Niemieckiej Afryki Wschodniej. W 1890 roku został zawarty traktat anglo-niemiecki, ustalający strefy wpływów obu państw w rejonach położonych na zachód od Jeziora Wiktorii. Ziemie położone na północ od wyznaczonej granicy przypadły Brytyjczykom. Por. H. Zins, *Historia Afryki Wschodniej*, Wrocław 1986, s. 154.

⁹¹ Tamże.

⁹² M. Stasiński, *Prezydent Meksyku chce zrobić „przerwę” w stosunkach z Hiszpanią*, Wyborcza.pl, 10 II 2022, [online] <https://wyborcza.pl/7,75399,28098876,prezydent-meksyku-chce-zrobic-przerwe-w-stosunkach-z-hiszpania.html>, 4 X 2023.

podlega obecnie jakiejś formie niewolnictwa; 24,9 mln osób jest zmuszanych do pracy, z czego 16 mln jest wykorzystywanych w sektorze prywatnym, takim jak prace domowe, budownictwo lub rolnictwo⁹³.

BIBLIOGRAFIA

- 1863 of 1873? Wanneer werd de slavernij nou (echt) afgeschaft?, NOS, 3 VII 2020, [online] <https://nos.nl/collectie/13918/artikel/2339475-1863-of-1873-wanneer-werd-de-slavernij-nou-echt-afgeschaft>.
- Advies: Nederland moet excuses maken voor slavernij en herstel regelen, „De Volkskrant” 2021, 1 VII, [online] <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/advies-nederland-moet-excuses-maken-voor-slavernij-en-herstel-regelen~b2654278/>.
- Anderson B., *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków–Warszawa 1997.
- Balicki J., Bogucka M., *Historia Holandii*, Wrocław 1989.
- Belgia przeprasza Kongo za przemoc w czasach kolonializmu, „Rzeczpospolita” 2020, 30 VI, [online] <https://www.rp.pl/historia/art8891111-belgia-przeprasza-kongo-za-przemoc-w-czasach-kolonializmu>.
- Blussé L., de Moor J., *Nederlanders over zee*, Franeker 1983.
- Bossenbroek M., *Heen en terug oraz Familie uit Indië*, [w:] M. Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2001.
- Boxer Ch.R., *The Dutch in Brazil, 1724-1654*, Oxford 1957.
- Boxer Ch.R., *The Dutch Seaborn Empire 1600-1800*, London 1973.
- Czerep J., *Pojednanie Francji i Rwandy 27 lat po ludobójstwie*, „Biuletyn PISM” 2021, nr 106, [online] https://www.pism.pl/publikacje/Pojednanie_Francji_i_Rwandy_27_lat_po_ludobojstwie.
- Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 2010.
- Davies N., *Na krańce świata. Podróż historyka przez historię*, przeł. E. Tabakowska, Kraków 2017.
- De speech van Mark Rutte, met toelichtingen*, NRC, 19 XII 2022, [online] <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/12/19/de-speech-van-mark-rutte-met-toelichtingen-a4151971>.
- Gawrycki M.F., *Historia Małych Antyli*, Warszawa 2019.
- German President Frank-Walter Steinmeier Has Indefinitely Postponed a Visit to Mame a Personal Apology in the Parliament in Windhoek*, „Africa Confidential” 2022, 18 I, [online] https://www.africa-confidential.com/profile/id/4640/Frank-Walter_Steinmeier.
- Global Estimates of Modern Slavery*, Walk Free, [online] <https://www.walkfree.org/reports/global-estimates-of-modern-slavery-2022>.
- Gomes P.D., *Afschaffing van de slavernij? In Suriname ging het nog tien jaar voort*, „De Correspondent” 2017, 30 X, [online] <https://decorrespondent.nl/7530/afschaffing-van-de-slavernij-in-suriname-ging-hetnog-tien-jaar-voort/2939316396390-e0e5cdf0>.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2004.

⁹³ *Global Estimates of Modern Slavery*, Walk Free, [online] <https://www.walkfree.org/reports/global-estimates-of-modern-slavery-2022/>, 4 X 2023.

- Graves R., Patai R., *Mity hebrajskie. Księga Rodzaju*, przeł. R. Gromadzka, Warszawa 2003.
- Grotius H., *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju, w których znajdują wyjaśnienie prawo natury i prawo narodów, a także zasady prawa publicznego*, przeł. i oprac. R. Bierzanek, Warszawa 1957, t. 1.
- Heijer H. den, *De geschiedenis van de WTC*, Zutphen 2002.
- Indonesian War of Independence (in Numbers)*, NIOD (Institute for War, Holocaust and Genocide Studies), [online] <https://www.niod.nl/en/frequently-asked-questions/indonesian-war-independence-numbers>.
- Israel J.I., *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661*, Oxford 1982.
- Jankowski Ł., *Kolonie francuskie latach 1940-45*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 7, <https://doi.org/10.12775/DP.2007.021>.
- Jendroszczyk P., *Niemcy płacą za ludobójstwo w Namibii. „To nie reparacje”*, „Rzeczpospolita” 2021, 3 VI, [online] <https://www.rp.pl/kraj/art102821-niemcy-placa-za-ludobojstwo-w-namibii-to-nie-reparacje>.
- Kabinet onderzoekt wet over slavernijverleden*, NOS, 30 VI 2020, [online] <https://nos.nl/artikel/2339037-kabinet-onderzoekt-wet-over-slavernijverleden>.
- Kikkert J.G., *De wereld volgens Luns*, Utrecht 1992.
- Knight F.W., *The Caribbean. The Genesis of a Fragmented Nationalism*, New York 1990.
- Kom A. de, *Ketenen van het verleden. Het Rapport van Bevindingen van het Adviescollege Dialoggroep Slavernijverleden*, Amsterdam 2021, [online] https://open.overheid.nl/repository/ronl-27c6068b-1705-49b1-b125-643b8905fd13/1/pdf/Ketenen%20van%20het%20verleden%20_met%20bijlagen_-web-26%20juli.pdf.
- Kom A. de, *Ketenen van het verleden (met bijlagen)*, Amsterdam 2021, [online] [https://open.overheid.nl/repository/ronl-27c6068b-1705-49b1-b125-643b8905fd13/1/pdf/Ketenen van het verleden _met bijlagen _web-26juli.pdf](https://open.overheid.nl/repository/ronl-27c6068b-1705-49b1-b125-643b8905fd13/1/pdf/Ketenen%20van%20het%20verleden%20_met%20bijlagen_-web-26%20juli.pdf).
- Kroonprins: „Ik ben gek op Afrika”*, NRC, 18 IV 2002; *Summiere veroordeling slavernij door kroonprins*, Zeeburg Nieuws, 15 IV 2002, [online] <https://web.archive.org/web/20091215031450/http://www.zeeburgnieuws.nl/integratie/slavernij.html>.
- Laskowska N., *Indonezja*, Warszawa 2012.
- Leśniewski M., *Mocarstwa kolonialne w Afryce*, „Polityka” 2020, 3 XI, [online] <https://www.polityka.pl/pomocnikhistoryczny/1976882,1,mocarstwa-kolonialne-w-afryce.read>.
- Łepkowski T., *Archipelagu dzieje nietatwe. Obrazy z przeszłości Antyli. XV-XX w.*, Warszawa 1964.
- Macron jedzie do Algierii. Chce rozmawiać o dostawach gazu*, oprac. A. Mężyński, Dziennik.pl, 25 VIII 2022, [online] <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8524254,emmanuel-macron-gaz-algeria.html>.
- Non Self-Governing Territories*, United Nations, [online] <https://www.un.org/dppa/decolonization/en/nsgt>.
- Oostindie G., Klinkers I., *Decolonising the Caribbean. Dutch Policies in a Comparative Perspective*, Amsterdam–Chicago 2004, <https://doi.org/10.5117/9789053566541>.
- Orłowski T., *Protokół dyplomatyczny. Ceremoniał & etykieta*, Warszawa 2010.
- The Oxford Encyclopedia of American Business, Labor, and Economic History*, red. M. Dubofsky, New York 2013.

- Papież Jan Paweł: *przebaczenie winy Kościoła*, 13 III 2000, [online] http://www.dialog.org/dialog_pl/kosciol-przebaczenie.htm.
- Rudawski B., *Ludobójstwo w Namibii. Niemiecki rozrachunek z kolonialną przeszłością*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2017, nr 291.
- Rudnicki J., *Zawłaszczenie jako sposób nabycia terytorium państwowego. Ewolucja doktryny i praktyki*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2014, t. 24, nr 4.
- Rumoerige onthulling Nationaal Monument Slavernijverleden, Zeeburg Nieuws, 2 VII 2002, [online] <https://web.archive.org/web/20091215031450/http://www.zeeburgnieuws.nl/integratie/slavernij.html>.
- Sadelhoff L. von, *Premier Rutte kijkt nu anders naar Zwarte Piet: „Rijkelijk laat, maar wel mooi”*, RTL Nieuws, 5 VI 2020, [online] <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5144291/rutte-zwarte-piet-discussie-debat-zwarte-nederlanders>.
- Salij J., *Stosunek Kościoła do niewolnictwa*, Opoka, 27 I 2006, [online] https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TD/praca_nad_wiara/stosunek_do_niewolnictwa.html.
- Sint Nicolaas E. [i in.], *Tien verhalen, miljoenen levens. Slavernij. Het verhaal van João, Wally, Oopjen, Paulus, Van Bengalen, Surapati, Sapali, Tula, Dirk, Lohkay*, Amsterdam 2021.
- Śluczański E., *Polityka zagraniczna Indonezji na przełomie lat 60-tych i 70-tych*, Warszawa 1974.
- Sobczyński M., *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Toruń 2006.
- Staatsregeling van de Nederlandse Antillen*, worldstatemen.org, [online] https://www.worldstatemen.org/nethantilles_const1954.pdf.
- Stasiński M., *Prezydent Meksyku chce zrobić „przerwę” w stosunkach z Hiszpanią*, Wyborcza.pl, 10 II 2022, [online] <https://wyborcza.pl/7,75399,28098876,prezydent-meksyku-chce-zrobic-przerwe-w-stosunkach-z-hiszpania.html>.
- Steinwehr U., *Dutch Zwarte Piet Reignites Blackface Debate*, Deutsche Welle, 16 XI 2019, [online] <https://www.dw.com/en/dutch-zwarte-piet-reignites-blackface-debate/a-51232646>.
- Światowa Konferencja Przeciw Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Pochodnym Formom Nietolerancji w Durbanie (Republika Południowej Afryki), 31 VIII-7 IX 2001, [online] https://www.unic.un.org/pl/durban/deklaracja_program.php.
- Vandeputte O., *Nederlandzki. Język dwudziestu milionów Holendrów i Flamandów*, przeł. i oprac. J. Koch, Rekkem 1995.
- Wielenga F., *Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2009.
- W sto dni wymordowano 800 tysięcy ludzi, Macron uznał odpowiedzialność Francji. „Zabrakło słowa przepraszam”*, TVN24, 27 V 2021, [online] <https://tvn24.pl/swiat/emmanuel-macron-w-rwandzie-prezydent-uznal-odpowiedzialnosc-francji-za-ludobojstwo-tutsi-5105699>.
- Wesel B., *Reparacje za zbrodnie kolonialne: pieniądze i milczenie*, Deutsche Welle, 4 VI 2021, [online] <https://www.dw.com/pl/reparacje-za-zbrodnie-kolonialne-pieni%C4%85dze-i-milczenie/a-57771073>.
- Wesseling H.L., *Indië verloren, rampspoed geboren en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie*, Amsterdam 1995.
- Wet afschaffing slavernij (1863)*, „Historiek” 2017, 12 XII, [online] https://www.jstor.org/stable/41848796?seq=1#metadata_info_tab_contents.
- Wielenga F., *Nederland in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2009.

- Winter J.M. van, *De openbare mening in Nederland over de afschaffing der slavernij*, „De West-Indische Gids” 1952.
- Wolska A., *Belgia: Król przeprasza Kongo za okres kolonialny. Nie wspomina Leopolda II*, EURACTIV.pl, 1 VII 2020, [online] <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/belgia-krol-przeprasza-kongo-za-okres-kolonialny-filip-i-tintin-komiks/>.
- Wolska A., *Niemcy uznały zbrodnie z czasów kolonialnego panowania w Namibii za ludobójstwo*, EURACTIV.pl, 28 V 2021, [online] <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/niemcy-uznaly-kolonialne-panowanie-w-namibii-za-ludobojstwo>.
- Zins H., *Historia Afryki Wschodniej*, Wrocław 1986.
- Zumthor P., *Życie codzienne w Holandii w czasach Rembrandta*, przeł. E. Bąkowska, Warszawa 1965.
- Żelichowski R., *Antyle Holenderskie. Słoneczna strona Królestwa Niderlandów*, Warszawa 2022.
- Żelichowski R., *Flandria*, Warszawa 2018.
- Żelichowski R., *Nowy ład na Antylach Holenderskich*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2014, nr 17, <https://doi.org/10.18778/1508-1117.17.11>.
- Żelichowski R., *Stosunki polsko-holenderskie w Europie pojałtańskiej*, Warszawa 2014.

Prof. dr hab. Ryszard ŻELICHOWSKI – pracuje w Zakładzie Europeistyki w Instytucie Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania naukowe: małe państwa, wyspy i terytoria specjalne Europy Zachodniej, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru niderlandzkójęzycznego. Najważniejsze publikacje: *Antyle Holenderskie* (2022), *Flandria* (2018), *Baarle-Nassau-Hertog* (2015), *Stosunki polsko-holenderskie w Europie pojałtańskiej* (2014), *Stosunki polsko-holenderskie w Europie powersalskiej* (2013), *Gibraltar* (2012), *Poland and The Netherlands: A Case Study of European Relations* (współredakcja z: D. Hellema, B. van der Zwan; 2011).